

УДК 372:37.035

Інна РОГАЛЬСЬКА-ЯБЛОНСЬКА

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна
e-mail: inna2710um@gmail.com*

СУТНІСТЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ДИТИНСТВІ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлюються різні аспекти процесу соціалізації кожної окремої дитини, який здійснюється на тлі величезних суспільно-політичних, соціально-економічних, ціннісно-духовних та науково-технологічних зрушень. Констатуються певні труднощі, які супроводжують процес соціалізації, його протиріччя і пов'язані з цим колізії. Автором порушується проблема самоцінності дитинства, уявлень про його унікальність і самобутність, у контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: дитинство, соціалізація, виховання, соціальний розвиток, захист прав, заклади освіти.

Становлення української державності, розбудова громадянського суспільства, інтеграція України в світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру. Закладена в сучасних державних документах (законах "Про освіту", "Про дошкільну освіту", Базовому компоненті дошкільної освіти) методологія освіти надає пріоритет соціально розвиненій особистості, її життєвому самовизначенню, самореалізації, життєтворчості, і, відповідно, апелює до сучасної особистісно зорієнтованої парадигми освіти. Потреби суспільства у самостійній, творчій, ініціативній особистості визначають нові параметри перебігу соціалізації, висувають підвищені вимоги до її суб'єкта щодо формування нових моделей соціальної поведінки, конструювання персональної системи цінностей, внаслідок чого перед педагогічною наукою постає потреба переосмислення й перегляду звичних настанов у соціалізації та вихованні дітей та молоді.

Потреба переосмислення наукових уявлень про соціалізацію як соціокультурне явище на теоретико-методичному рівні поставила проблему соціалізації у центр уваги сучасних дослідників (А. Богуш, Н. Голованова, А. Капська, О. Кононко, Н. Лавриченко, А. Мудрик, С. Савченко, С. Харченко).

Вищесказане набуває значущості, коли йдеться про особистість у дошкільному дитинстві, яке посідає особливе місце у педагогічній і психологічній науці і трактується науковцями як „період первинного фактичного становлення особистості”. В. Сухомлинський добре розумів ту особливу роль, яку природа відводить дитинству – основоположному періоду людського життя, як ніхто бачив і прагнув допомогти побачити іншим значущість дитинства, його унікальність та відмінність від життя дорослого.

Метою цієї публікації є визначення актуальних аспектів процесу соціалізації кожної окремої дитини на основі проблеми самоцінності дитинства, уявлень про його унікальність і самобутність у контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Для сучасної оновленої України процес залучення підростаючого покоління у систему суспільних стосунків і діяльності проходить зі значними труднощами, оскільки він відбувається в умовах соціокультурних змін, які вирізняються достатньо високим ступенем невизначеності. Об'єктивність змін у сучасному соціумі, складна соціальна ситуація, суперечливий характер перетворень, що є не завжди позитивними з позицій духовно-моральних та світоглядних орієнтації, зміна

значущості та розширення методів соціалізаційного впливу виховних інституцій, підвищення рівня суб'єктності сучасного дошкільника – усе це визначає змістовий спектр питань, відповіді на які має дати “педагогіка соціалізації”, на яку, як стверджує Н. Лавриченко, “вочевидь розпочинає перетворюватися педагогіка освіти і виховання” [4, 65]. Проблеми соціалізації, як ми зазначали, отримують висвітлення у філософії, соціології, культурології, антропології, соціальній психології та соціальній педагогіці, і кожна з цих наук робить акцент на одному з аспектів цього процесу. Крім того, як стверджує Н. Лавриченко, “сьогодні соціалізація як категорія педагогіки отримала новий статус і почала відігравати особливу роль у системі базових педагогічних категорій педагогіки” [4, 15].

Науковці апелюють до розмаїття підходів до вивчення процесу соціалізації: вивчають сам феномен соціалізації, його агенти та механізми, соціальні інститути, які безпосередньо беруть участь у цьому процесі, забезпечуючи його соціально контрольовану частину. Дослідники також наголошують на певних труднощах, які супроводжують процес соціалізації, на його протиріччях і пов'язаних з цим колізіях. Складність, неоднорідність і масштабність цього процесу підтверджує те, що загальноприйнятого визначення категорії “соціалізація” немає ні у вітчизняній, ні у зарубіжній науковій літературі, як немає “точного”, “загальноприйнятого” визначення поняття “культура”, “виховання”, “освіта”. Дати вичерпне визначення цим поняттям принципово неможливо, адже всі вони є явищем динамічним: відтоді, як людство виокремилось із природної дійсності і у своєму історичному поступі створило суспільство, вони неперервно розвиваються, виникають нові форми культури та типи виховних процесів, переосмислюються традиційні механізми соціалізації, набуваючи якісно нових рис. Явища суспільного життя, колись не помічені сучасниками, за іншої історичної доби набувають нового, досить вагомого значення і навпаки. Тому кожне з визначень соціалізації перебуває у стані неперервного творення і принципової незавершеності.

Соціалізація особистості є складним і багатограничним процесом, який вміщує педаго-

гічні і соціальні впливи, цілеспрямовані та стихійні, безпосередні та опосередковані. Дитина народжується як біосоціальна істота, що само по собі вже є феноменом природи. Зауважимо, що в людській психіці немає нічого, що було би тільки природним, але не соціокультурним, або суто соціокультурним, проте не природним. У подальшому становленні під впливом та у взаємодії з різними чинниками індивід перетворюється на істоту соціально-біологічну, освічену, соціалізовану, підготовлену до ініціативної соціальної діяльності в сучасному суспільстві. Розвиток людини протягом усього життя у процесі засвоєння та відтворення культури суспільства і носить назву соціалізації.

На основі глибокого аналізу сучасної соціальної ситуації в суспільстві вчені доходять висновку, що молоде покоління повинно бути здатним усвідомлено діяти, виходячи з уявлень про суспільний обов'язок та власну свободу, приймати самостійні рішення, брати на себе відповідальність. Адже успішна соціалізація передбачає, з одного боку, ефективну адаптацію людини в суспільстві, а, з іншого – здатність особистості певною мірою протистояти суспільству, зокрема тим життєвим негараздам, що заважають особистості саморозвиватися, самореалізовуватися. Людина, яка повністю адаптована у суспільстві (конформіст), а також та, яка не адаптована (девіант), вважаються „жертвами соціалізації”. Отже, конфлікт, який закладено у процесі соціалізації, ступінь його величини та гостроти пов'язаний з типом суспільства, в якому індивід формується як особистість, а також обумовлюється стилем виховання в цілому та особливостями сімейного і соціального виховання, водночас і індивідуальними особливостями [5, 34 – 35]. Проблема соціалізації особистості – це й проблема її свободи, це „інтенція людини приймати розумне рішення, робити доцільний вибір, це можливість бути і стати” [1, 31]. Тому сенс періоду дитинства полягає не у підготовці до майбутнього дорослого життя, яке „спроєктоване” дорослими згідно сучасних недосконалих взірців, а у повноцінному проживанні цього періоду. Саме завдяки наданим можливостям особистість дитини розвивається як самоцінність.

А це передбачає створення необхідного соціокультурного середовища, відмову від застарілих технологій, проектування нових видів соціальної взаємодії. Отже, необхідна розробка нових виховних технологій, які б забезпечували формування і розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини (І. Бех).

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського категорія дитинства набуває особливо-го трактування і звучання: він підкреслює, що „дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє неповторне життя...” [6, 15]. Тому й книги, які з'являлися у царині педагогічної творчості видатного вченого, було присвячено світові дитинства, про яке у педагога є особливо влучні слова: „А дитинство, дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю. Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому Дитинство, я завжди вважав за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною. Тільки за такої умови діти не дивитимуться на вас як на людину, що випадково проникла за ворота їхнього казкового світу, як на сторожа, що охороняє цей світ, сторожа, якому байдуже, що робиться там, у середині цього світу” [6, 8]. Отже, як бачимо, бачення цієї своєрідності полягає не в ідеалізації дитини, не в приписуванні якихось надзвичайних властивостей; це, на думку В. Сухомлинського, насамперед врахування того, „що дитяче сприймання світу, дитяча емоційна і моральна реакція на навколишню дійсність відзначаються своєрідністю, ясністю, тонкістю, безпосередністю” [6, 11–12]. Тому педагог повинен якнайтонше розуміти і відчувати дитяче пізнання світу – „пізнання розумом і серцем”. Для нас надзвичайно важливо розвивати сьогодні цілісне бачення педагогіки саме з такої позиції. І хоча у колі наукової когорти сьогодні (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Капська, І. Кон, Т. Поніманська, Ю. Приходько, О. Сухомлинська, О. Савченко

та ін.) існує саме такий погляд на дитинство як на самоцінний, самобутній і неповторний період життя особистості, на тлі суспільного буття воно, за образним висловом Д. Фельдштейна, „затиснене” певними реальними можливостями, обумовленими не тільки віком, але і всією системою суспільних зв'язків, що визначають соціальний стан дитинства в його узагальненому розумінні у сучасному соціумі. Результати соціально-психологічних досліджень останніх років (В. Абраменкова, Л. Обухова, А. Орлов, Д. Фельдштейн) констатують загальне несприятливе становище дітей в суспільстві. І хоча захист прав дітей в Україні регулюється цілою низкою законів України („Про охорону дитинства”, „Про попередження насильства в сім'ї”, „Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, Кодексом про шлюб і сім'ю тощо), правова захищеність дитинства має більш декларативний і показовий, ніж практичний характер.

Сучасний стан дитинства є лише моментом і результатом довгої історичної та культурної еволюції суспільного життя. Уся історія людства свідчить про те, що дитина та її доля не завжди була в центрі світоглядних пошуків, та і предметом наукового дослідження дитинство стало досить пізно – лише у XIX столітті, яке Е. Кай назвала „століттям дитини”, „бо (властиво його друга половина) видвигнуло дитину на видніше місце і зробило її предметом строгої науки” [3, 9]. Як свідчить наш аналіз, до усвідомлення того, що дитина має такі самі права, як і дорослі люди, людство прийшло в кінці XIX – початку XX століття. Першочергово розглядалися питання забезпечення прав дітей у цілому, а тільки попереджувальних заходів, які необхідно було здійснити для недопущення рабства, експлуатації дитячої праці, припинення торгівлі жінками і дітьми тощо. 1989 року було прийнято Конвенцію ООН про права дитини, яка є першою у світовій історії глобальною угодою щодо прав дітей, міжнародним юридичним механізмом, що забезпечує правовий захист найуразливішої частини світової спільноти – дітей. Цей міжнародно-правовий документ було ратифіковано 191 країною, до числа яких 1991 року приєдналася й Україна. Конвенцією про права дитини

було визначено нову концепцію: забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей є обов'язком для держави та суспільства. Протягом останніх років питання практичного забезпечення прав та інтересів дітей в Україні вирішувалися з урахуванням розвитку соціально-економічних процесів, що відбуваються сьогодні в державі, та відповідно до норм міжнародного права у цій сфері. Певною мірою увага приділялася виробленню механізмів забезпечення прав дітей. Беззаперечно, створення законодавства, що забезпечує захист прав дитини, засвідчує усвідомлення соціальних вимог підвищеної уваги до дитинства, взагалі, і до кожної дитини, зокрема. Окрім того, сьогодні досить гостро стоїть питання про положення дітей, під яким розуміють „сукупність умов, які склалися в суспільстві для виживання і розвитку дітей” (А. Капська). Це насамперед охорона життя та зміцнення здоров'я дітей, забезпечення відповідного рівня матеріального добробуту, зміст освіти та засоби педагогічного впливу, соціалізуючі можливості сім'ї, суспільна та державна турбота про дітей і законодавчі норми, що захищають і відстоюють права й інтереси дитинства.

Утім, реальне становище дітей дає змогу фіксувати значні обмеження, недостатнє забезпечення тих чи тих як матеріальних, так і духовних ресурсів, які є необхідними для повноцінної життєдіяльності сучасних дітей. Практика показує, що турбота про молоде покоління далеко не завжди визначається рівнем економічного розвитку суспільства, частіше значущим є те, наскільки держава та соціум свідомо ставляться до дитинства як до невід'ємної частини єдиного способу життя, культури кожного народу.

Визнання державою пріоритету особистісно зорієнтованої моделі освіти передбачає відмову педагогів від звичних застарілих стереотипів педагогічної діяльності. Натомість лише деякий відсоток педагогів та управлінців розуміють, що інноваційна система несе зміни не тільки і не стільки у змісті освіти, але й у розмаїтті інших аспектів. От і спостерігаємо на практиці, що переважна більшість педагогів намагаються подолати і викоринити все, що є волею і свободою дитини, усе, що

вимірюється її вимогами і намірами. „Я з тривогою все більше переконувався, – зазначав у свій час В. Сухомлинський, – що в роки дитинства в багатьох – навіть у кращих – вихователів людина (вихованець) виявляє себе надто однобічно: про те, хороший чи поганий вихованець, вихователь робить висновок тільки на підставі того, як він виконує норми й вимоги порядку: чи слухняний, чи не порушує правил поведінки. В слухняності і покірності багато вихователів вбачають внутрішню душевну доброту, а це далеко не так” [6, 290]. Як показує аналіз, у педагогічній практиці сьогодні продовжує панувати саме така точка зору. Натомість для усієї педагогіки В. Сухомлинського було властиве тонке проникнення в душу дитини, яка пізнає світ і утверджує себе в ньому. Він справедливо наголошував: „У дитинстві закладається людський корінь. Жодної рисочки природа не відшліфовує – вона тільки закладає, а відшліфовувати нам – батькам, педагогам, суспільству” [6, 291]. Багаторічний педагогічний досвід дозволив стверджувати, що не може бути легкого і безтурботного виховання. Ця робота важка, кропітка, у ній „незрівнянно більше одноманітної, втомливої, часто неприємної праці, ніж праці, яка б давала тільки задоволення” . Більше того, „усе залежить від виховання в дитинстві”, і власне саме виховання людини відбувається тільки в людському середовищі. І тут варто особливо пам'ятати, що „...в серці дитини, яка дивиться на світ широко відкритими очима і не знає, як жити,” крихітні крижинки зла „стають великими брилами льоду” [6, 291].

Отож, перебудову ціннісної системи дорослих потрібно починати саме з перебудови поглядів на дитинство. Серед проблем, які при цьому потребують вирішення, В. Сухомлинський порушує „проблему необхідності постійного духовного спілкування вчителя і дитини”. Він зазначає, що „без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення в світ думок, почуттів, переживань не мислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної” [6, 15]. Зазначмо, що якість практичної виховної діяльності в інституціях соціалізації особистості дитини сьогодні, на жаль, далека

від комфортної. Насамперед, це стосується сім'ї, оскільки неблагополучні сім'ї досить часто є причиною виникнення такого явища як дитяча безпритульність. Сьогодні психолого-педагогічна громадськість б'є на сполох, розкриваючи факти зловживання дитиною, що виявляються у безвідповідальному ставленні батьків до виконання своїх виховних функцій, жорсткому поводженні з дітьми, фізичному та психічному насильстві над дітьми, агресії. Українські фахівці визначають, що вплив жорстокості в дитинстві, фіксуєчись на підсвідомому рівні, проявляється в дорослому житті у вигляді почуття помсти за свої дитячі страждання. Викликає тривогу зменшення тривалості та значне збіднення змісту спілкування членів родини, зникнення спільних форм діяльності батьків та дітей, а також спільних форм проведення сімейного дозвілля. Як наслідок, психологи констатують факти катастрофічного збіднення емоційних зв'язків між батьками і дітьми – між ними не складаються близькі довірливі стосунки, які необхідні для нормального психічного розвитку. „Олюднення середовища, здатного подолати негативний вплив домашньої обстановки, – у цьому полягає головна передумова правильного виховання тих, кому сім'я не дає того, що допомогло б школі”, – в цьому вбачає вихід видатний педагог. Але ж ні для кого не є несподіванкою той факт, що у сучасній системі освіти відбувається значний розрив між навчанням і вихованням: діють освітні заклади, метою яких задекларовано саме навчання дітей. Справді, навіть сама назва – дошкільний навчальний заклад, загальноосвітній навчальний заклад – орієнтує на навчання як пріоритет діяльності цього типу закладу. В. Сухомлинський стверджував, що „не можна навіть припустити такої думки, що обов'язкове навчання – це насилля над душею людини, класна дошка – поневолення дитячої свободи, а світ за вікнами – справжня свобода” [6, 15] і, звичайно, не можна протиставляти „світ, затиснутий у чорній класній дошці”, „світу, що пливе за вікном”, але особливістю соціалізації в сучасних освітніх закладах є те, що їх вихованці соціалізуються в умовах широко розповсюдженого явища суспільної аномії. Подекуди педагогічна закосте-

нілість, некомпетентність, неприхильність, неухважність до світу дітей, життя в стінах школи, що обмежується навчанням, регламентованим дзвінками, приниженням дитини, обмеженням її права на вибір діяльності та потреби іноді усамітнитися, психологічний дискомфорт та неврахування особистісних та статевих особливостей призводить до нівелювання особистості, „підгонки дітей під одну мірку”, не дає змоги розкритися багатству індивідуального світу кожної дитини. Натомість функціонування закладу освіти має бути спрямовано на соціальний розвиток кожної дитячої особистості, на її соціалізацію як кінцевий підсумок і водночас компонент педагогічної діяльності. Адже, і „соціалізація, і виховання як своєрідні протилежності педагогічного процесу і механізми його детермінації соціальністю, з одного боку, та екзистенційністю – з іншого, взаємно врівноважують і взаємно стимулюють одне одного. Підсумковим вираженням такої динаміки на індивідуальному рівні є взаємно зумовлене формування соціальної типовості та особистої унікальності кожної молодої людини” [4, 65], оскільки соціально-економічні суперечності, що виникли в сучасному суспільстві, негативно впливають на систему ціннісних орієнтацій, світогляд і життєві пріоритети як дорослих, так і дітей. Тому головною метою педагогіки соціалізації є формування незалежної особистості, здатної „прийняти на себе моральну відповідальність перед суспільством за себе, за інших, за справу” [2, 20].

Соціалізація належить до універсальних процесів, в її сутнісному вимірі є складним багатовекторним процесом, що супроводжується цілою низкою протиріч у взаємодії суспільства та особистості. Соціалізація сучасної дитини здійснюється на тлі величезних суспільно-політичних, соціально-економічних, ціннісно-духовних та науково-технологічних зрушень. У науковій літературі з проблем виховання не спостерігається розуміння єдності соціалізації та виховання, що призводить до односторонності поглядів на новий життєвий простір сучасного дитинства. Ситуація, яка склалася сьогодні в Україні, нам вбачається в кардинальних розбіжностях між науковими підходами до дитинства як самовартісного

періоду життя людини та реальним становищем дітей у суспільстві. З одного боку – проголошена свобода як цінність, з іншого – ця свобода має більш декларативний, ніж практичний характер. Зазначене зумовлює необхідність радикальних змін у теорії та практиці психолого-педагогічної науки, відсутність

яких гальмує позитивні зрушення в системі освіти, успішне просування її вперед. І науковці, і практики сьогодення повинні враховувати сучасну соціальну ситуацію, на ґрунті якої формується особистість дитини як суб'єкт життєтворчості, як суб'єкт соціальної дії.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : Наук. видання / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — 280 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — 344 с.
3. Грушевський Марко. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. — К., 2001. — 96 с.
4. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. — К. : Віра Інсайт, 2000. — 444 с.
5. Лукашевич М. Національній школі — соціологічні знання // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості: науково-методичне видання / Ред. Н. Журбенко. — Суми. : ВВП « Мрія »-ЛТД, 1994. — С. 102—110.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т / В. О. Сухомлинський. — Т. 3. — К. : Рад. школа. — 670 с.

References

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannya osobystosti. Vol. 1: Osobystisno orientovanyi pidkhdid: naukovo-praktychni zasady*. Kyiv : Lybid.
2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannya osobystosti. Vol. 2: Osobystisno orientovanyi pidkhdid: naukovo-praktychni zasady*. Kyiv : Lybid.
3. Hrushevs'kyi, M. (2001). *Dytyna v zvychayakh i viruvannyakh ukrayins'koho narodu*. Kyiv.
4. Lavrychenko, N. M. (2000). *Pedahohika sotsializatsiyi: yevropeys'ki abrysy*. Kyiv: Vira Insayt.
5. Lukashevych, M. (1994). *Natsional'niy shkoli — sotsiolohichni znannya*. In *Sotsial'na pedahohika i adaptivnist' osobystosti*. N. Zhurbenko (Ed.). Sumy : Mriya-LTD, 102 — 110.
6. Sukhomlyns'kyi, V.O. *Vybrani tvory*. Vol. 3. Kyiv : Rad. shkola.

Рогальская-Яблонская И. Сущность социализации личности в детстве в контексте педагогических идей В. Сухомлинского

В статье освещаются разные аспекты процесса социализации каждого ребенка, который осуществляется на фоне огромных общественно-политических, социально-экономических, ценностно-духовных и научно-технологических изменений. Констатируются определенные трудности, сопровождающие процесс социализации, его противоречия и связанные с этим коллизии. Автором поднимается проблема самоценности детства, представлений о его уникальности в контексте педагогического наследия В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: детство, социализация, воспитание, социальное развитие, защита прав, учреждение образования.

Rogalska-Yablonska I. The essence of the socialization of the personality in childhood in the context of V. Sukhomlinsky's pedagogical ideas

The article highlights various aspects of the process of socialization of each child, which is carried out against the backdrop of huge socio-political, socio-economic, value-spiritual and scientific-technological changes. There are certain difficulties that accompany the process of socialization, its contradictions and related collisions. The author raises the problem of the self-worth of childhood, ideas of its uniqueness in the context of the pedagogical heritage of VA Sukhomlinsky.

Key words: childhood, socialization, upbringing, social development, protection of rights, establishment of education.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2017